

KULTŪRAS PASĀKUMU APMEKLĒŠANAS IETEKME UZ JAUNU SOCIĀLO TĪKLU KONTAKTU VEIDOŠANOS: SKULTES PAGASTA PIEMĒRS

THE IMPACT OF ATTENDING CULTURAL EVENTS ON MAKING NEW SOCIAL NETWORKS: EXAMPLE OF SKULTE VILLAGE

Vija Zilkalna, B.sc.soc., e-pasts: vija.zilkalna@hotmail.com
Ginta Kronberga, Mg.sc.oec., e-pasts: ginta.kronberga@llu.lv

Abstract

The aim of the paper is to explore the impact of attending cultural events by pensioners on their social networking in Skulte Village. As statistical data testify, pensioners are one of the risk groups of social exclusion, having limited economic, social and cultural resources which impact the quality of life. We argue that culture is one of the most restricted resources for pensioners as a particular social group. The theoretical part of this study gives insight into the nature of culture offered by diverse sociological theories and describes the basic theoretical concepts of networks and networking, serving as the framework for methodology of research. The object of research is a two-mode affiliation network that includes a set of actors and a set of cultural events, which the actors from the first set attend. We have conducted qualitative research by using structured interviews to identify how the set of actors participate in the set of cultural events, leading to establishing new social network contacts. We assumed that the attending of cultural events promotes new social networking which is of high importance to retired single people. With the help of the obtained qualitative data, the assumption has been partly supported.

Key words: social network, networking, making contacts, culture, cultural events.

Ievads

Pētījuma mērķis ir izpētīt kultūras pasākumu apmeklēšanas ietekmi uz jaunu sociālo tīklu kontaktu veidošanos pensionāriem. Kā liecina statistikas dati, pensionāri ir viena no sociālās atstumtības riska grupām, kurai ir ierobežoti ekonomiskie, sociālie un kultūras resursi, kas ietekmē dzīves kvalitāti. „Attiecību saiknes starp aktieriem ir kanāli, pa kuriem pārvietot vai „plūst” resursiem” (Vasermans, Fausta, 1994). Pamatojoties uz kultūras kā sociāla institūta funkcijām un nozīmi cilvēka dzīvē, raksta autore izvirza pieņēmumu: kultūras pasākumu apmeklēšana veicina jaunu sociālo tīklu kontaktu veidošanos.

Pētījuma teorētiskajā daļā tiek apskatīta kultūras būtība socioloģisko teoriju skatījumā un tiek sniegts sociālo tīklu pamatkonceptiju raksturojums, kas ir pamatā pētījuma metodoloģijai. Pētījuma objekts ir divu modu pievienošanās tīkls, kas sastāv no vienas aktieru-pensionāru kopas un notikumu-kultūras pasākumu kopas. Pētījuma datu iegūšanai izmantota kvalitatīvo pētījuma metodi – strukturētu interviju, lai noteiktu aktieru kopas iesaistīšanos notikumu kopā un izdarītu secinājumus, vai šādā tīklošanās procesā veidojas jauni sociālo tīklu kontakti un kādi tīkla objekti tiek izmantoti.

Literatūras avotos ir sastopamas dažādas kultūras definīcijas. Šī pētījuma mērķa sasniegšanai priekšplānā ir izvirzīta P. Štompkas kultūras jēdziena izpratne, saskaņā ar kuru „kultūra ir viss uzkrātais dzīves veids, kas raksturo konkrētu grupu, kurā akumulējas viss, ko cilvēki kā konkrētās sabiedrības locekļi „dara, domā”, un viss, kas viņiem „pieder” (rīcības modeļi, domas, materiālā labklājība)”, (Štompka, 2005). Tātad kultūra ir grupas svarīgs raksturojošais aspekts, kas norāda uz kultūras atgriezenisko saiti ar cilvēku. Raksta autore interesē, vai šī atgriezeniskā saite ietekmē jaunu sociālo tīklu kontaktu veidošanos. Autore pievērš uzmanību svarīgam P. Burdjē konceptam – “habitus”, kas viņa darbu kontekstā visplašākajā nozīmē apzīmē praktisko jēgu, “spēles” lauku, situācijas izjūtu (Burdjē, 2004). Tas, vai aktieri apstiprina vai noraida normas, vai seko vai neseko priekšstafītiem rituāliem, ir atkarīgs no viņu interesēm. Burdjē uzskata, ka visas darbības ir interešu orientētas (Švarcs, 1997). Kultūras pasākuma apmeklēšana/neapmeklēšana ir pensionāru izvēle, kas, pēc raksta autoru domām, tiek pamatota ar to, ko konkrēts cilvēks no kultūras pasākuma sagaida. Ņemot vērā kultūras jēdziena teorētisko skaidrojumu un kultūras rituālu definīciju, autore kultūras pasākumu definē kā brīvprātīgas cilvēka radošās aktivitātes izpausmi noteiktā laikā un vietā un kultūras rituālu kopumu, kas ietver simboliskus uzvedības kodus un jēgpilnu nozīmi tiem cilvēkiem, kas tajā piedalās, un apstiprina viņu personīgo un grupas identitāti.

Termins „tīkls” attiecas un indivīdiem (retāk uz kopienām un lomām), kas ir savā starpā saistīti ar vienu vai vairākām sociālām attiecībām, tādā veidā izveidojot sociālo tīklu. Attiecību saistību piemēri iekļauj „radniecību”, „komunikāciju”, „draudzību”, „tiesības” un seksuālos kontaktus. Autore uzskata, ka precīzu un skaidru definējumu sniedz S. Vasermana un K. Faustas definīcija: „Sociālais tīkls sastāv no ierobežotas aktieru kolekcijas vai kolekcijām un to noteiktu attiecību vai attiecībām. Attiecību informācijas esamība ir nozīmīga un definējoša sociālā tīkla pazīme” (Vasermans, Fausta, 1994). Attiecību saites starp aktieriem ir prioritāras, aktieru īpašības sekundāras. Īpašs divu modu tīkla veids ir pievienošanās tīkls. Pievienošanās tīkls ir divu modu tīkls, kas sastāv tikai no vienas aktieru kolekcijas. Otra moda pievienošanās tīklā ir notikumu kolekcija (piemēram, piederība kādam klubam vai brīvprātīgā organizācija), kas attiecas uz aktieri. (Vasermans, Fausta, 1994). Veiktajā pētījumā indivīdu kolekcijā ir iekļauti Skultes pagasta pensionāri, kuri apmeklē kultūras pasākumus. Autore pievērš uzmanību, kādus tīkla objektus pensionāri izmanto

ikdienas saziņā, un vai kultūras pasākumi kā vienots tīkls tiek uztverts par resursu, kuru izmantojot/apmeklējot, var iegūt jaunus sociālā tīkla kontaktus. Autore interesē, vai pētījuma objekts izmanto kultūras pasākumus/notikumus kā pasākumu tīklu, kurā veidot jaunas vājas saites vai stiprināt jau esošās. Aktuāls ir jautājums, vai pensionāri izmanto vājas saites dažādu resursu pieejamības celšanai un drošības veicināšanai, kā tas tiek pamatots Marka Granovetera vājo saišu teorijā.

Pensionāri ir specifiska sociālā grupa, kas ir ārpus visa mūža laikā ierastās darba kolektīva ikdienas, bet vēl ir gatavi iesaistīties dažādās aktivitātēs, taču pensionāri ir viena no sociālās atstumtības riska grupām, kuras ierobežotā piekļuve resursiem (ekonomiskie, sociālie un kultūras) pazemina šīs grupas dzīves kvalitāti (Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes indekss, 2006). Raksturojot vecākā gada gājumu cilvēkus un pensionārus kā īpašu sociālu grupu, Dž. J. Macionis un K. Plummers norāda, ka svarīgs aspekts ir aiziešanā pensijā. Pensionēšanās var vecos cilvēkus nošķirt no draugiem un darba kolēģiem, laulāto nāve var atstāt veco cilvēku dzīvei vienam pašam, slimība var ierobežot cilvēka mobilitāti un samazināt iespēju satikt citus (Macionis, Plummers, 2005).

Pētījuma metodes

Pētījumā izmantota strukturētās intervijas metode. Intervija tika strukturēta trijos blokos, lai noskaidrotu: 1) respondentu individuālo tīklu; 2) respondentu kultūras pasākumu apmeklēšanas paradumus; 3) respondentu kultūras pasākumu apmeklēšanas ietekmi uz jaunu sociālo tīklu kontaktu veidošanos.

Analizējamā vienība – Skultes pagasta pensionāri ir saistīti īpašā divu modu tīklā, kas sastāv no vienas aktieru kopas un notikumu kopas, ko izdala atsevišķi kā pievienošanās tīklu. Šādos datos notikumi netiek noteikti uz aktieru pāri, bet uz aktieru apakšgrupām, kas pētījumā ir 20 pensionāri, atlasīti pēc nevarbūtējās izlases mērķtiecīgi pieejamās izlases principa, jo pētījuma objekti ir viegli pieejami pēc kultūras pasākumu apmeklēšanas kritērija un mērķtiecīgi izvēlēti pēc noteikta vecuma kritērija, piedalīšanās kultūras pasākumos, un pieredzes vai nepieredzes pensionāru apvienībai „Ābele”. Tātad respondenti tika atlasīti pēc sekojošiem kritērijiem: respondentam ir jābūt sasniegušam 62 gadu vecumu, kas ir noteikts LR likumā “Par valsts pensijām” definējot, kāda persona ir pensionārs. Respondentu vecums ir no 63 - 82 gadiem; 10 respondenti ir pensionāru apvienības „Ābele” biedri, 10 – Skultes pagasta pensionāri, kas nav pensionāru apvienības „Ābele” biedri; 7 respondenti no kuriem 10 ir sievietes, 3 – vīrieši; respondents ir apmeklējis vismaz vienu no Skultes pagasta kultūras pasākumiem.

Skultes pagastā gadā notiek vidēji 5 - 6 koncerti, 5 balles, (pensionāru balle, Līgo svētki, pagasta svētku balle, 18. novembra balle, Vecgada balle), vidēji 3 - 4 teātra apmeklējuma izbraucieni gadā, pagasta organizēta ekskursija vienreiz gadā, pensionāru apvienības „Ābele” organizētas ekskursijas 1 - 2 reizes gadā, pensionāru apvienības „Ābele” tematiskās tikšanās vienu reizi mēnesī - 12 reizes gadā, pensionāru apvienības „Ābele” rokdarbu izstāde – reizi gadā. Ņemot vērā minētos atlasē kritērijus, respondenti tika aicināti uz interviju pēc nevarbūtējās izlases mērķtiecīgi pieejamās izlases principa, pirms un Skultes pagasta pensionāru balles laikā 2009. gada 28. martā. Intervijas tika pierakstītas ar roku, jo neviens no respondentiem nepieņēma intervijas ierakstam diktofonā, kā iemeslu minot neērtības sajūtu un nevēlēšanos sarunai tikt ierakstītam. Interviju rezultāti tika strukturēti trijos blokos atbilstoši intervijas jautājumu struktūrai: 1) respondentu individuālais tīkls; 2) respondentu kultūras pasākumu apmeklēšanas paradumi; 3) respondentu kultūras pasākumu apmeklēšanas ietekme uz jaunu sociālo tīklu kontaktu veidošanos.

Rezultāti un diskusija

Respondentu individuālais tīkls:

1. Respondentu individuālo sociālo kontaktu tīklu galvenokārt veido ciešas attiecību saites ar ģimenes locekļiem, kaimiņiem un draugiem. Šo kontaktu biežums variē no vienas reizes nedēļā līdz kontaktēšanās biežumam katru dienu.
2. Respondenti komunikācijā ar sava individuālā sociālā tīkla aktieriem regulāri izmanto tādas tīkla objektus kā telefonsakari, tiešos (*face-to-face*) kontaktus, retāk pasta sistēmas pakalpojumus un interneta starpniecību.
3. Abās pētījuma objekta grupās ir sastopamas sekojošas attiecību saites: draudzība, materiālo resursu pārvedumi, uzvedības mijiedarbības saite, bioloģiskas attiecības, kā arī pievienošanās attiecības pensionāru apvienībai un/vai kultūras pasākumiem.
4. Abās pētījuma objekta grupās respondenti no individuālā sociālā tīkla kontaktiem visbiežāk iegūst pozitīvas emocijas, iespēju kontaktēties, dalīties dzīves pieredzē.

Respondentu kultūras pasākumu apmeklēšanas paradumi:

1. Abās pētījuma objektu grupās gandrīz visi respondenti aktīvi un regulāri apmeklē kultūras pasākumus, bet pensionāru apvienības „Ābele” respondentiem ir pieejams lielāks kultūras pasākumu klāsts pamatojoties uz apvienības darbību.
2. Informāciju par kultūras pasākumiem respondenti uzzina no pagasta afišām un vietējiem laikrakstiem” Skultes ziņas”, „Auseklis”, arī, bet retāk no kaimiņiem un draugiem.
3. Respondentiem ir nozīmīga latviešu valoda kultūras pasākumos.
4. Kultūras pasākumi atbilst respondentu gaidām.

Respondentu kultūras pasākumu apmeklēšanas ietekme uz jaunu sociālo tīklu kontaktu veidošanos:

1. Kultūras pasākumu laikā lielākā daļa respondentu nostiprināja jau esošās attiecību saites.
2. Jauni sociālo tīklu kontakti ir iegūti, pamatojoties uz kopīgām interesēm un vērtībām.
3. Respondenti, kas nav pensionāru apvienības „Ābele” biedri, ir biežāk ieguvuši jaunus sociālā tīkla kontaktus kā „Ābeles” biedri.
4. Pensionāru apvienības „Ābele” respondentiem raksturīga kontaktu piesātinātība sava sociālā tīkla kontaktu ietvaros.

Tika izveidoti četri grafiski attēli, kas ataino kultūras pasākumu apmeklēšanas saiti ar indivīda sociālo tīklu un parāda pasākumus, kuros iegūti jauni sociālo tīklu kontakti: Skultes pagasta pensionāru sociālo tīklus konkrētiem pensionāriem, kas ir pensionāru apvienības “Ābele” biedri un Skultes pagasta pensionāru sociālo tīklus konkrētiem pensionāriem, kas nav apvienībā “Ābelē”. Pētījumā izvēlēti četri respondenti: divi respondenti no pensionāru apvienības „Ābele” – Vilnis (63) un Aina (79) un divi respondenti, kuri nav pensionāru apvienības „Ābele” biedri – Anna (65) un Arvīds (66), (1. att.).

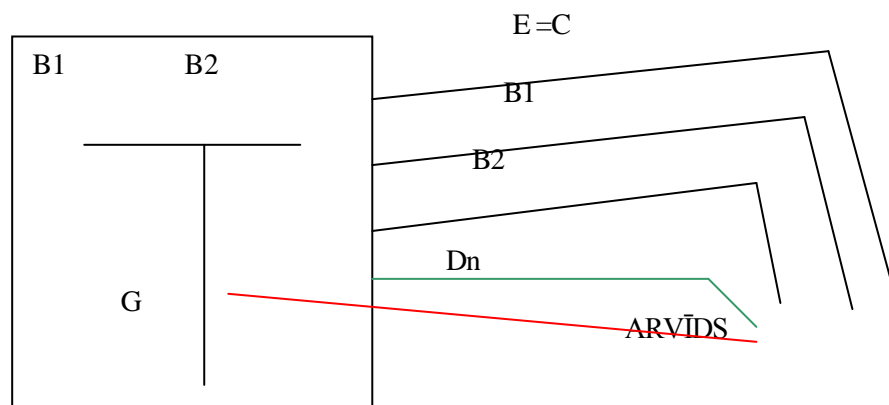
Viļņa sociālo tīklu veido ģimenes attiecības, kas konkrētājā gadījumā ir ar viņa sievu Rutu, cieši kontakti ar pensionāru apvienības „Ābele” 2 biedriem, kas ir arī pētījuma respondenti – Aivis un Pēteris, un daudzi kontakti ar paziņām un bijušajiem darba kolēģiem. No kontaktiem ar apvienības biedriem Vilnis gūst draudzību. Vilnis regulāri apmeklē visus pensionāru apvienības „Ābele” pasākumus, kas notiek reizi mēnesī, ekskursijas (3 reizes gadā), koncertus (5 – 6 reizes gadā), pagasta rīkotās balles (4 reizes gadā). Vienīgais apstāklis, kas kavētu apmeklēt pasākumus, ir problēmas ar veselību. Vilnis kultūras pasākumus apmeklē kopā ar sievu un kultūras pasākumos tiekas ar draugiem, pensionāru apvienības biedriem Aivi un Pēteri, ar kuriem Vilnis regulāri sazvanās. Intervijās Vilnis atklāj, ka kultūras pasākumos satiek paziņas, ar kuriem citādāk nesanāk tik bieži tikties. Kultūras pasākumu apmeklēšanas laikā Vilnis nav guvis nevienu jaunu kontaktu, tomēr kultūras pasākumu apmeklēšana apmierina Viļņa vajadzību pēc kontaktiem ar draugiem un paziņām.

Pensionāru apvienības „Ābele” biedre Aina, kura dzīvo viena pati, katru nedēļu sazvanās un tiekas ar draudzenēm Mudīti, Maritu un Skaidrīti un ar pensionāru apvienības biedriem vienu reizi mēnesī. No kontaktiem ar apvienības biedriem Aina apmierina vajadzību pēc saskarsmes un labām emocijām. Aina regulāri apmeklē „Ābeles” pasākumus (1 reizi mēnesī), pagasta svētkus (1 reizi gadā), ekskursijas (2 reizes gadā), apvienības rokdarbu izstādi (1 reizi gadā) un balles (4 reizes gadā). Aina intervijas uzskata, ka ir draudzīga un viņai ir interesanti tikties ar dažādiem cilvēkiem, kultūras pasākumu laikā iegūstot jaunus kontaktus, bet nekonkrētizē ne konkrētus kultūras pasākumus, ne iegūtos jaunus kontaktus, kas liecina par vājām attiecību saitēm ar jaunajām paziņām. Kultūras pasākumus Aina apmeklē kopā ar draudzenēm. Aina ir vienīgā respondente apvienības respondentu apakšgrupā, kura izrāda vēlēšanos paplašināt savu sociālo tīklu ar jauniem kontaktiem. Par to liecina arī fakts, ka Aina no kultūras pasākumiem gūst pozitīvu enerģiju un iespēju baudīt dzīvi.

Anna dzīvo kopā ar bērniem. Vienreiz nedēļā tiekas ar kādu no draugiem, katru dienu tiekas ar kādu no kaimiņiem. Šie kontakti apmierina Annas vajadzību pēc kontaktiem un ir informācijas kanāls par jaunumiem pagastā. Anna cenšas apmeklēt pēc iespējas vairāk pagasta pasākumus, bet konkrēti atzīmē līdzdalību pagasta svētkos (1 reizi gadā), Līgo svētkos (1 reizi gadā) un svētku koncertos (4 - 5 reizes gadā). Kultūras pasākumu apmeklēšana Annai sniedz pozitīvas emocijas un palīdz pārvarēt „grūtos laikus”. Anna pensionāru vakarā ir ieguvusi jaunu paziņu Ivaru. Ivars sēdējis pasākuma laikā blakus un uzsācis sarunu. Anna novērtē draudzīgas kontaktēšanās iespējas ar jauno paziņu, bet objektīvai kontakta izvērtēšanai esot nepieciešams vairāk laika.

1. attēlā autore lieto šādus grafiskos apzīmējumus: A – ģimenes loceklis; B – radnieks; C – draugs; D – paziņa; E – kaimiņš; F – darba kolēģis; G – kontakts, kas iegūts kultūras pasākuma laikā; H – pensionāru apvienības „Ābele” biedrs/biedre; □ – kultūras pasākums; n – daudzskaitlīgi šīs grupas kontakti. Ciešas saites apzīmētas ar melnu līniju, vājas attiecību saites – ar zaļu līniju, jaunas attiecību saites – ar sarkanu līniju. Attēlā shematiski parādīts Arvīda sociālais tīkls. Arvīds dzīvo viens pats, katru nedēļu sazvanās ar savu brāli Daini un vienreiz mēnesī brauc ciemos viens pie otra, līdz ar to regulāri tiekas arī ar Daini un sievu Ilzi. Arvīdam ir ciešas draudzības saites ar kaimiņu Aldi. Periodiski Arvīdu un Aldi saista arī darba attiecības. Šie kontakti palīdz Arvīdam pārvarēt ikdienas rūpes, iespēju interesanti kopā pavadīt laiku, kā arī darba iespējas. Kultūras pasākumos Arvīds satiek paziņas, kuri ikdienas kontaktos nav minēti, kas liecina par vāju attiecību saiti. Arvīds apmeklē vidēji 7 kultūras pasākumus gadā, jo apmeklē visus koncertus, kas notiek 5-6 reizes gadā, kā arī reizēm apmeklē pensionāru balli, kas notiek reizi gadā. Kultūras pasākumus Arvīds apmeklē kopā ar kaimiņu Aldi, brāli Daini un viņa sievu Ilzi. Kultūras pasākumu apmeklēšana Arvīdam apmierina vajadzību pēc kontaktiem, sniedz iespēju satikt paziņas un dažādo ikdienu. Arvīdu 2008. gada Vecgada ballē Daini sieva Ilze iepazīstināja ar savu radnieci Rudīti. Abus saista kopīga interese par mūziku, un Arvīds plāno apmeklēt arī citus kultūras pasākumus kopā ar Rudīti. Jaunieģūtais kontakts Arvīdam sniedz pozitīvas emocijas un draudzības saites balstītas kopējā interesē par mūziku.

2008.gada Vecgada balle

1.att. Arvīda sociālais tīkls

Pētījuma rezultāti un secinājumi

Abām respondentu grupām ir raksturīgi, ka kultūras pasākumu apmeklēšana apmierina respondentu vajadzību pēc kontaktiem un sniedz tikšanās iespēju ar draugiem un paziņām, kā arī uzlabo garastāvokli; respondenti kultūras pasākumus izvēlas apmeklēt kopā ar sava sociālā kontakta tīkla dalībniekiem, ar kuriem ir radniecības vai ciešas draudzības saites. Abās pētījuma objekta grupās respondenti ir ieguvuši jaunus kontaktus. Kā vienīgo, bet būtisku atšķirību starp respondentu grupām var novērot pensionāru apvienības „Ābele” respondentu kontaktu piesātinātību un pašpietiekamību savā sociālajā tīklā, kā arī lielāku kultūras pasākumu klāsta pieejamību apvienības ietvaros. Pensionāru apvienības „Ābele” respondenti biežāk paļaujas uz ciešajām saitēm, kādas ir ģimenes attiecības, draudzības attiecības ar kaimiņiem, draugiem un, jo īpaši, ar citiem apvienības biedriem kā ikdienā, tā arī kultūras pasākumu apmeklēšanas kontekstā. Stipro saīšu ietvarā ir lielāka motivācija apmeklēt apvienības pasākumus. Šīs grupas respondentiem kopumā ir maz vājo saīšu, kas nodrošinātu piekļuvi informācijai un resursiem, kas ir pieejami ārpus sava sociālā apla, ko apliecina arī divu respondentu interese iegūt jaunus kontaktus. Tikai viena no šīs grupas respondentēm atzina, ka vājās saites ar paziņu izmanto praktisku apsvērumu dēļ. Lai gan arī respondenti, kas nav pensionāru apvienības „Ābele” biedri, atzinīgi novērtē ģimenes attiecības, draudzīgas attiecības ar draugiem un kaimiņiem un aicina uz kultūras pasākumiem cilvēkus, kas ir viņu ciešo saīšu tīklā, šīs grupas respondenti saredz vājo saīšu potenciālu kā pamatu tālāka draudzībai, pamatojoties uz kopīgām vērtībām.

Veicot interviju analīzi un saistot to ar pētījuma teorētiskajiem aspektiem, var secināt: izvirzītais pētījuma pieņēmums, ka kultūras pasākumu apmeklēšana veicina jaunu sociālo tīklu kontaktu veidošanos, apstiprinās daļēji, jo respondenti kultūras pasākumu apmeklēšanu neapzinās kā iespējamu jaunu sociālā tīkla kontaktu iegūšanas veidu, bet asociē to kā patīkamu emociju resursu, iespēju labi pavadīt laiku ar saviem ģimenes locekļiem, draugiem, paziņām un kaimiņiem, interešu biedriem, kas nostiprina jau esošās attiecību saites.

Izmantotās literatūras saraksts

1. Burdjē P., 2004. Praktiskā jēga. R.: Omnia mea, 72.-89.lpp.
2. Granowetter M. The strength of weak ties: a network theory revisited. http://si.umich.edu/~rfrost/courses/SI110/readings/In_Out_and_Beyond/Granovetter.pdf (Sk. internetā 11.01.2009.)
3. Latvijas iedzīvotāju dzīves kvalitātes indekss. Stratēģiskās analīzes komisijas darba grupa. 2006. www.president.lv/images/modules/items/PDF/item_598_Dzives_kval_indekss.pdf (Sk. internetā 03.08.2008.)
4. Macionis J.J., Plummer K.. Sociology: A Global Introduction. The social implications of aging. 349. -358.p. http://books.google.lv/books?id=P4z3GgAgMFYC&pg=PA353&lpg=PA353&dq=Elderly+people+sociology&source=bl&ots=3XR9HEHnDN&sig=IVfli65A9GNnYkHqmagpp3QT0n0&hl=lv&ei=ewisSca4BMOe_gaBrbnfDw&sa=X&oi=book_result&resnum=1&ct=result#PPA350,M1 (Sk. internetā 02.03.2009.)
5. Swartz D. Culture & Power: The Sociology of Pierre Bourdieu. 96.-100. pp. http://books.google.com/books?id=wtv6upysjjgC&pg=PA95&dq=cultural+practises+sociology&lr=&hl=lv&source=gb_s_toc_r&cad=0_0#PPP1,M1 (Sk. internetā 11.01.2009.)
6. Штомка П., 2005. Социология, Анализ современного общества. Москва: Логос, 242.-271.стр.
7. Wasserman S., Faust K., 1994. Social network analysis: methods and applications. U.K.: Cambridge University Press, 3 - 197.pp.; 291. -300. pp.